

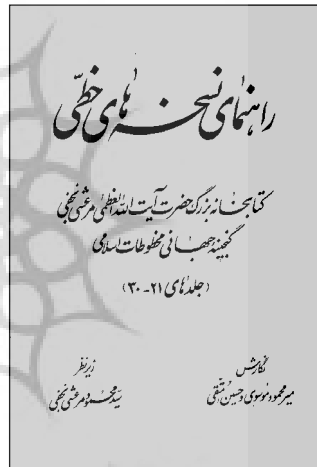
نگاهی بر راهنمای فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره)

• حمیده نوروزیان

جوانی به جمع‌آوری کتب خطی همت گمارد و با پشتکار و عزمی‌راسخ توانست گنجینه‌ای با ارزش به یادگار گذارد. او در ۲۰ صفر ۱۳۱۵ هـ. / ۱۲۷۶ ش در نجف اشرف، در خانواده‌ای اصیل و مذهبی چشم به جهان گشود، و از همان کودکی علوم مختلفی مانند: علم تجوید و قرائت و تفسیر، علم انساب، فقه و اصول، علوم ریاضی و هیأت، علم طب، فقه و حدیث و رجال، اصول، علم کلام را نزد اساتید فرا گرفت و از معدود علمایی بود که از دانش استادان بسیاری که همگی از زبده‌ترین استادان حوزه علمیه نجف اشرف بودند کسب فیض نمود و در جوانی به درجه‌والایی اجتهاد رسید.

در سال ۱۳۰۴ ش به سمت مدرس رسمی درجه اول حوزه علمیه برگزیده شد و در زمانی کوتاه یکی از مراجع بزرگ تقلید شیعیان در سراسر جهان گردید. تعداد تألیفات و آثار چاپ شده و نشده ایشان به بیش از صد و پنجاه عنوان می‌رسد.

او با قناعت و عشق و اشتیاق بسیار با خریداری کتب خطی و چاپی موفق به گردآوری مجموعه‌ای نفیس گردید که پس از بازگشت از عراق به ایران این مجموعه در خانه وی نگهداری می‌شد، تا اینکه به مرور زمان به دلیل زیاد شدن نسخه‌ها و کمبود جا ۲۷۸ نسخه خطی آن را به کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران و نیز هزاران جلد نسخه‌های خطی و چاپی را به کتابخانه‌های آستان قدس رضوی در مشهد و آستانه حضرت معصومه (س) در قم و آستانه حضرت شاهچراغ در شیراز، آستانه حضرت عبدالعظیم در شهر ری و مدرسه فیضیه در قم اهدا کردند. با تأسیس یکی از چهار مدرسه علمیه در قم، در سال ۱۳۴۵ ش دو حجره در طبقه فوقانی مدرسه مرعشیه به عنوان کتابخانه در نظر گرفته شد و بخشی از نسخه‌های خطی و کتاب‌های چاپی بدانجا انتقال یافت و بدین طریق کتابخانه افتتاح گردید، اما به دلیل محدودیت فضا و کثرت مراجعات و عدم امکانات لازم، زمین رو به روی مدرسه با همت آیه‌الله‌العظمی مرعشی و تولید فعلی آن و دیگر افراد علم دوست و خیر خریداری و پس از چهار سال ساختمان کتابخانه در سال ۱۳۵۳ به نام بانی آن افتتاح گردید. در سال ۱۳۵۸ پانصد متر مربع دیگر از زمین‌های سمت غربی کتابخانه بدان افزوده شد و سرانجام به دستور حضرت امام

• میرمحمد موسوی و حسین متقی،
راهنمای نسخه‌های خطی کتابخانه
بزرگ حضرت آیه‌الله‌العظمی مرعشی
نجفی گنجینه جهانی مخطوطات
اسلامی (جلدهای ۲۱-۳۰)، زیر نظر
سیدمحمد مرعشی نجفی، قم:
کتابخانه بزرگ حضرت آیه‌الله‌العظمی
مرعشی نجفی، ۱۳۸۲، ۵۱۱ صفحه،
وزیری، گالینگور.

کتابخانه از گذشته تا امروز

کتابخانه آیه‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره) یکی از بزرگ‌ترین کتابخانه‌های عمومی در ایران است، این کتابخانه از نظر تعداد نسخه‌های خطی نفیس و کهن در ایران نخستین کتابخانه و در جهان اسلام سومین کتابخانه بعد از کتابخانه‌های سلیمانیه ترکیه و دارالکتب مصر^۱ محسوب می‌شود.

آیه‌الله‌العظمی مرعشی نجفی بنیانگذار کتابخانه از همان اوان

خریداری شده یا به صورت وقف و اهدا به کتابخانه واگذار گردیده است. تاکنون فهرست تعداد ۱۲۶۰۰ جلد نسخه خطی این کتابخانه در سی و یک جلد منتشر شده است، و طبق برآورد انجام شده توسط کتابخانه بقیه آن در شصت مجلد دیگر به تدریج فهرست و چاپ خواهد گردید. کتابخانه آیه الله مرعشی در حال حاضر دارای مجموعه وسیعی از منابع مختلف کتاب‌های چاپی فارسی، عربی، ترکی و زبان‌های خارجی، گنجینه‌های خطی نسخه‌های عکسی، میکروفیلم و میکروفیش، اسناد مکتوب، کتاب‌های چاپی کهن، کتاب‌های چاپ سنگی نادر کهن، روزنامه‌ها و نشریات، اطلس‌ها و نقشه‌های جغرافیایی و اشیای موزه‌ای می‌باشد.

معرفی فهرست‌ها

نخستین جلد فهرست‌های نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه الله مرعشی در سال ۱۳۵۴ به چاپ رسید و به تدریج تا سال ۱۳۸۲ که جلد سی و یکم آن منتشر گردید.

مجلدات ۲۷۱ به کوشش حجة الاسلام سیداحمد حسینی اشکوری و مجلدات ۳۱۲۸، به کوشش گروه فهرست‌نگاران کتابخانه، زیر نظر حجة الاسلام دکتر سید محمود مرعشی تهیه گردیده است. در هر جلد فهرست چهارصد نسخه به استثنای مجلدات شماره ۲۶ و ۲۷ که پانصد نسخه را دارا می‌باشند فهرست گردیده است. این فهرست‌ها بر مبنای شماره نسخه تنظیم شده‌اند، شماره نسخه‌های فهرست شده در هر جلد و سال انتشار آنها به قرار زیر است:

ج ۱ (۱۳۵۴): ش ۴۰۱؛ ج ۲ (بی‌تا): ش ۴۰۱-۸۰۰؛ ج ۳ (بی‌تا): ش ۸۰۱-۱۲۰۰؛ ج ۴ (بی‌تا): ش ۱۲۰۱-۱۶۰۰؛ ج ۵ (۱۳۵۵): ش ۱۶۰۱-۲۰۰۱؛ ج ۶ (۱۳۵۷): ش ۲۰۰۱-۲۴۰۰؛ ج ۷ (۱۳۵۸): ش ۲۴۰۱-۲۸۰۰؛ ج ۸ (بی‌تا): ش ۲۸۰۱-۳۲۰۰؛ ج ۹ (۱۳۶۰): ش ۳۲۰۱-۳۶۰۰؛ ج ۱۰ (۱۳۶۲): ش ۳۶۰۱-۴۰۰۰؛ ج ۱۱ (۱۳۶۴): ش ۴۰۰۱-۴۴۰۰؛ ج ۱۲ (۱۳۶۵): ش ۴۴۰۱-۴۸۰۰؛ ج ۱۳ (۱۳۶۵): ش ۴۸۰۱-۵۲۰۰؛ ج ۱۴ (۱۳۶۶): ش ۵۲۰۱-۵۶۰۰؛ ج ۱۵ (۱۳۶۷): ش ۵۶۰۱-۶۰۰۰؛ ج ۱۶ (۱۳۶۷): ش ۶۰۰۱-۶۴۰۰؛ ج ۱۷ (۱۳۶۸): ش ۶۴۰۱-۶۸۰۰؛ ج ۱۸ (۱۳۶۸): ش ۶۸۰۱-۷۲۰۰؛ ج ۱۹ (۱۳۶۹): ش ۷۲۰۱-۷۶۰۰؛ ج ۲۰ (۱۳۷۰): ش ۷۶۰۱-۸۰۰۰؛ ج ۲۱ (۱۳۷۲): ش ۸۰۰۱-۸۴۰۰؛ ج ۲۲ (۱۳۷۳): ش ۸۴۰۱-۸۸۰۰؛ ج ۲۳ (۱۳۷۳): ش ۸۸۰۱-۹۲۰۰؛ ج ۲۴ (۱۳۷۴): ش ۹۲۰۱-۹۶۰۰؛ ج ۲۵ (۱۳۷۴): ش ۹۶۰۱-۱۰۰۰۰؛ ج ۲۶ (۱۳۷۵): ش ۱۰۰۰۱-۱۰۴۰۰؛ ج ۲۷ (۱۳۷۶): ش ۱۰۴۰۱-۱۰۸۰۰؛ ج ۲۸ (۱۳۷۹): ش ۱۰۸۰۱-۱۱۲۰۰؛ ج ۲۹ (۱۳۸۰): ش ۱۱۲۰۱-۱۱۶۰۰؛ ج ۳۰ (۱۳۸۰): ش ۱۱۶۰۱-۱۲۰۰۰؛ ج ۳۱ (۱۳۸۲): ش ۱۲۰۰۱-۱۲۴۰۰.

روش کار مجلدات ۱ تا ۲۷ مانند دیگر فهرست‌های نسخه‌های خطی مبتنی بر دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی می‌باشد. پس از شماره نسخه نام کتاب زیر شماره، سپس موضوع و زبان در روبه‌روی نام کتاب آورده شده، بعد از آن نام مؤلف به همراه سال تولد و وفات (در صورت مشخص بودن) و یا قرن زندگی او آمده است. سپس اطلاعات کتاب‌شناسی و آغاز و انجام نسخه و بعد اطلاعات نسخه‌شناسی با

خمینی (ره) در تاریخ ۱۳۶۷/۱۲/۲۴ کتابخانه گسترش یافت و در نتیجه زمینی بالغ بر ۲۴۰۰ متر به فضای کتابخانه ضمیمه شد. بدین ترتیب در تاریخ ۱۳ تیر ۱۳۶۹ کلنگ ساختمان جدید به دست مرحوم آیه الله مرعشی نجفی بر زمین زده شد، اما چهل و هفت روز بعد، در روز چهارشنبه ۷ شهریور ۱۳۶۹ او در ۹۶ سالگی بر اثر سکته قلبی دیده از جهان فروبست و پایان ساخت ساختمان جدید را ندید. ایشان بنا بر وصیت خود در راهروی کتابخانه‌شان دفن گردیدند.^۲ در حال حاضر ساختمان جدید کتابخانه در ۱۶ هزار متر در هفت طبقه، با احتساب ۵ هزار متر مجموعه قبلی در چهار طبقه در کل ۲۱ هزار متر مربع احداث شده است.^۳ مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله مرعشی: این گنجینه که دارای ۳۵ هزار جلد نسخه خطی بالغ بر ۶۵ هزار عنوان نسخه خطی است که به دلیل حجم بسیار و نفاست آنها از شهرت جهانی برخوردار گردیده است. کهن‌ترین نسخه بدون تاریخ این گنجینه در حال حاضر بخشی از قرآن کریم به خط کوفی کهن از اوائل سده دوم هجری است و قدیمی‌ترین نسخه تاریخ‌دار، دو جزء از قرآن کریم به خط کوفی علی بن هلال، مشهور به ابن بؤاب است که در بغداد به سال ۳۹۲ ه. / ۱۰۰۲ م. کتابت شده است.

این مجموعه که روز به روز به تعداد آن افزوده می‌شود شامل موضوعات مختلف و به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی، اردو، تاتاری، حبشی، پهلوی و لاتین است. تعداد نسخه‌های خطی عربی که ۶۵٪ از کل مجموعه را تشکیل می‌دهد بیشتر از زبان‌های دیگر است.

درباره نحوه گردآوری این مجموعه نفیس باید گفت که تعدادی از نسخه‌های موجود از پدر آیه الله مرعشی بدو ارث رسیده بوده است، بخش قابل توجهی را ایشان در نجف اشرف و نیز از روز نخست اقامت در قم تا آخرین روز حیاتشان خریداری نمودند، بقیه یا توسط متولی

۱ مصحف به خط کوفی ابن ابواب ۳۹۲ هـ.

آمده است: (شماره رساله / شماره نسخه، مجموعه).

۷. نمایه الفبایی انتهایی این چهار جلد در دو بخش نام کتاب و نام مؤلف تهیه شده است. در فهرست الفبایی نام کتاب‌ها به موضوع و زبان کتاب و در بسیاری موارد به شهرت مؤلف نیز اشاره شده است و حتی در مواردی که کتاب دارای عنوان فرعی بوده به عنوان اصلی آن نیز ارجاع داده شده است. در فهرست‌های ۱ تا ۲۷ تنها فهرست الفبایی عنوان کتاب‌ها به همراه شماره صفحه درج گردیده است. نمایه الفبایی نام مؤلفان نیز در انتهای این چهار جلد بر اساس نام کوچک تنظیم گردیده و از شهرت مؤلف به نام کوچک ارجاع داده شده است.

۸. اطلاعات مندرج در زیرنویس تصاویر در چهار مجلد اخیر شامل نام کتاب، نام اشهر مؤلف، تاریخ کتابت و شماره نسخه و گاه برخی ویژگی‌های مهم نسخه‌شناسی است. اما مجلدات قبلی فاقد توضیحاتی در باب تاریخ کتابت و اطلاعات نسخه‌شناسی می‌باشند؛ به عنوان نمونه در جلد ۲۹، ص ۷۷۱، در ذیل تصویری از نسخه من لایحضره الفقیه به شماره ۱۱۷۲۹ آمده است: «نسخه مقابله شده».

معرفی راهنماها

معرفی مجلدات ۲۰۱ دو جلد راهنما و برای مجلدات ۳۰۲۱ یک جلد فهرست راهنما تهیه شده است. دو راهنمای نخست را حجة الاسلام سید احمد حسینی اشکوری در سال ۱۳۷۱ و راهنمای بعدی را آقایان میرمحمد موسوی و حسین متقی در سال ۱۳۸۲ زیر نظر حجة الاسلام دکتر سید محمود مرعشی تهیه کرده‌اند.

حروف ریزتر ذکر گردیده است. در انتهای هر فهرست نیز نمایه الفبایی نام کتاب‌ها و برگزیده‌ای از تصاویر صفحات نسخه‌های مهم و نفیس معرفی شده در همان فهرست ارائه گردیده است.

روش کار در مجلدات ۲۸ تا ۳۱ نیز همانند مجلدات قبلی در دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی تنظیم شده است، اما این چهار مجلد اخیر اندک تغییرات و تفاوت‌هایی با مجلدات پیشین داراست. نخست آنکه در مجلدات ۱ تا ۲۷ به رساله‌های موجود در مجموعه‌ها به صورتی گذرا پرداخته شده، اما در چهار مجلد اخیر به رساله‌ها بیشتر پرداخته شده است. با توجه به شماره ردیف‌های درج شده در کنار عناوین، در مجلد بیست و هشتم، ۸۹۹ عنوان، در مجلد بیست و نهم، ۷۵۶ عنوان، در مجلد سی‌ام، ۷۸۰ عنوان و مجلد سی و یکم ۸۵۳ عنوان موجود است. نحوه تنظیم مطالب در این چهار مجلد در مقایسه با مجلدات قبلی به صورت زیر است:

۱. در کنار هر نسخه و رساله‌ای شماره ردیف قرار دارد که گویای تعداد نسخه‌های معرفی شده در هر جلد است.

۲. در صورتی که کتاب یا رساله به چند نام معروف باشد عنوان‌های دیگر پس از علامت (=) در جلو نام اصلی ذکر شده‌اند.

۳. در صورتی که نسخه‌ای تکراری باشد و در مجلدات قبلی معرفی شده باشد در اینجا فقط اطلاعات مختصر کتاب‌شناسی آن به همراه اطلاعات نسخه‌شناسی آورده می‌شود و خواننده را با آوردن کلمه «بنگرد به:» به شماره نسخه قبلی مجلد مورد نظر هم رهنمون می‌کند. در فهرست‌های ۱ تا ۲۷ در مورد نسخه‌های تکراری تنها به ذکر نام مؤلف و اطلاعات نسخه‌شناسی اکتفا و به شماره قبلی نسخه ارجاع داده شده است.

۴. در سه مجلد اخیر اطلاعات کتاب‌شناسی، نسخه‌شناسی و نیز اطلاعات مفصل‌تر دیگری از نسخه به ترتیب با عنوان «گزارش متن»، «گزارش نسخه» و «ویژگی‌های نسخه» مشخص گردیده‌اند. این تقسیم‌بندی در فهرست‌های ۱ تا ۲۷ وجود ندارد و «گزارش نسخه» و «ویژگی‌های نسخه»، در قسمت نسخه‌شناسی با هم در یک جا و به صورت مختصر آمده است.

۵. مهم‌ترین و پر اهمیت‌ترین ویژگی چهار مجلد اخیر که در مجلدات قبلی دیده نمی‌شود، ذکر منابع کتاب‌شناسی مورد استفاده است. از جمله این منابع می‌توان به الذریعه الی تصانیف الشیعه، کشف الظنون، ایضاح المکنون، اعیان الشیعه، ریحانه الادب و معجم المؤلفین اشاره کرد.

۶. رساله‌های مندرج در نسخه‌ها در مجلدات قبلی به صورت پشت سر هم، در زیر شماره نسخه آمده و در مورد هر یک اطلاعات مختصر کتاب‌شناسی آورده شده و در انتها به ویژگی‌های نسخه‌شناسی همه آنها اشاره گردیده است. اما در چهار مجلد اخیر برای هر رساله اطلاعات کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی به صورت جداگانه آورده شده است که در بسیاری از موارد اطلاعات نسخه‌شناسی رساله‌ها یکی می‌باشد و شاید بهتر می‌بود برای عدم تکرار تنها موارد اختلاف آنها ذکر می‌شد. همچنین برای هر یک از رساله‌ها شماره نسخه با رقم رساله پس از علامت (/) و درج کلمه «مجموعه» در انتهای توضیحات نسخه‌شناسی

نحوه تنظیم و مطالب مندرج در دو راهنمای نخست عبارت است از:
جلد نخست

۱. استدرکات و غلط نامه: در این قسمت اغلاط هر جلد به طور جداگانه ذکر شده و شصت و نه صفحه از جلد نخست را به خود اختصاص داده است.
 ۲. فهرست الفبایی کتاب‌ها در بسیاری از موارد به همراه شهرت مؤلف با شماره نسخه آمده است.
 ۳. نام اجازه دهندگان
 ۴. نام اجازه گیرندگان
- نمایه نام اجازه دهندگان و اجازه گیرندگان به صورت الفبایی و براساس نام کوچک آنان همراه با شماره نسخه تنظیم شده است.

جلد دوم

۵. فهرست موضوعی نسخه‌ها همراه با تعداد عناوین موجود به شرح زیر است:
- تفسیر قرآن ۲۱۳، قرائت و تجوید ۱۴۲، علوم قرآن ۸۷، حدیث ۴۱۵، درایه ۳۳، اجازات ۲۴، اصول فقه ۳۶۵، فقه ۱۲۲۴، دعا ۲۴۹، زیارات ۲۸، منطق ۱۴۹، فلسفه ۴۰۴، کلام و اعتقادات ۸۴۰، عرفان ۳۸۶، اخلاق ۲۰۵، پاسخ پرسش‌ها ۱۲۱، نحو ۱۴۳، صرف ۵۴، لغت ۱۰۶، عروض و قافیه ۲۹، بلاغت ۶۲، شعر دیوان ۲۳۶، دستور زبان ۴، خط ۴، نام‌نگاری ۲۲، معما ۱۴، ادبیات ۲۳۹، تاریخ ۳۷۳، رجال ۱۰۶، تراجم ۶۱، انساب ۵، جغرافیا و بلدان ۳۷، حساب ۵۳، ریاضی ۱۵، هندسه ۲۳، هیأت ۴۴، نجوم ۹۱، تقویم ۳۰، اسطرلاب ۱۷، جفرلاب ۱۲، رمل ۳۲، کیمیا ۹۲، علوم غریبه ۳۶، طبیعیات ۲۲، طب ۲۰۷، خوابگزاری ۱۲، فهرست ۲۴، متفرقه ۲۹۰.

بررسی فوق نشان می‌دهد که در این مجموعه بیشترین تعداد عنوان به موضوع «فقه» و کمترین تعداد عنوان به دو موضوع «دستور زبان و خط» اختصاص دارد.

۶. نام مؤلفان: نحوه تنظیم این نمایه بر اساس شهرت آنان می‌باشد، گویا برای مستندسازی اسامی از منبع مشخصی مانند فهرست مستند و مشاهیر کتابخانه ملی استفاده نگردیده است. در ذیل نام مؤلفان نسخه‌های موجود از آثار آنان نیز ذکر گردیده است.
۷. نام جای‌ها.

دستیابی به اطلاعات در این فهرست راهنما گاه با دشواری توأم است، زیرا نحوه تنظیم آن به گونه‌ای است که چنانچه به نام کتابی در زیر نام مؤلف دست یابیم، برای یافتن شماره نسخه باید به جلد نخست راهنما مراجعه کنیم که موجب کندی و دشواری در بازیابی است.

جلد سوم

راهنمای نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی (جلدهای ۳۰۲۱) در ۵۱۱ صفحه منتشر شده است. این فهرست راهنما در دو بخش عناوین نسخه‌های خطی و فهرست پدید آورندگان نسخه‌های خطی به صورت زیر تنظیم

شده است:

فهرست الفبایی عناوین نسخه‌های خطی (ص ۲۵۸۹): در سه بخش شامل فهرست الفبایی عناوین نسخه‌های خطی عربی، فارسی و سایر زبان‌ها شامل: اردو با پنج نسخه، پشتو با یک نسخه، ترکی با شصت و شش نسخه است.

فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های خطی (ص ۵۱۱۲۵۹): در چهار بخش شامل فهرست الفبایی پدیدآوران نسخه‌های عربی، فارسی و نسخه‌های ترکی و سایر زبان‌ها.

شیوه تنظیم این فهرست راهنما نیز با دو جلد راهنمای قبلی متفاوت است این راهنما در دو ستون و به صورت زیر مرتب شده است:

در قسمت عناوین نسخه‌ها، نخست عنوان کتاب با حروف سیاه در کنار یک دایره توپر سیاه آورده شده، سپس در خط زیر آن در داخل پراکنش شهرت پدیدآور (بدون نام کامل) و سپس موضوع کتاب و در سمت مقابل شماره نسخه و شماره رساله‌ها در مجموعه درج گردیده است. در نظم الفبایی نام کتاب‌ها «ال»، «رسالة فی»، «رساله درالرسالة و کتاب» در نظر گرفته نشده است. مثلاً برای پیدا کردن نسخه «رساله الحسامیه» می‌بایست در ذیل حرف (ح) جست‌وجو نمود. همچنین اگر نسخه‌ای نام دیگری نیز داشته به عنوان اصلی ارجاع داده شده است. قسمت فهرست پدیدآوران براساس نام کوچک مؤلفان تنظیم و دارای ارجاع به نام شهر هر مؤلف نیز می‌باشد. کنیه و لقب مؤلفان در ترتیب الفبایی به حساب نیامده است، به عنوان نمونه: «عبدالؤمن بن صفی‌الدین بن عزالدین بن محی‌الدین بن نعمت بن قایوس بن وشمگیر، جرجانی» در ترتیب الفبایی به صورت (عبدالؤمن بن جرجانی) با در نظر گرفتن کلمه «بن» لحاظ شده است.

در سطر بعدی پس از مریعی کوچک تو خالی عنوان کتاب به صورت ایتالیک و موضوع کتاب در داخل پراکنش و شماره یا شماره‌های نسخه درج گردیده است، سپس ثبت نام کامل پدیدآور، آثار تألیفی وی به صورت الفبایی و همراه با موضوع و شماره نسخه‌های آن ذکر گردیده است.

از محاسن این نحوه تنظیم می‌توان به سهولت استفاده از فهرست و دستیابی سریع به عناوین پدیدآوران و شماره نسخه‌ها اشاره نمود، و از معایب آن به عدم استفاده از منبعی مشخص برای مستندسازی نام مؤلفان که در دیگر نمایه‌های مجلدات قبلی نیز دیده می‌شود و نیز نبود فهرست موضوعی و دیگر نمایه‌هایی که در راهنماهای قبلی وجود دارد، برشمرد.

پانویس‌ها:

۱. کتاب هفته، ش ۹۸، دوشنبه ۲ آذر ۱۳۸۱.
۲. آیه‌الله مرعشی در حرم حضرت معصومه (س) قبر مناسبی داشتند، اما در وصیت‌نامه‌شان نوشته‌اند: «من از آن قبر متبرک در می‌گذرم، مرا در راهرو ورودی کتابخانه زیر پای افرادی که دنبال علوم آل محمد (ص) هستند دفن کنید تا خاک پای آنها سرمه چشم باشد».
۳. اخیراً قسمت تالار قرائت‌خانه کتابخانه در تاریخ سه‌شنبه ۲۷ آبان‌ماه ۱۳۸۲ افتتاح گردیده است.